

Raidės maišosi, žodžiai bėga: kas toji disgrafija?

Šiomis dienomis *disleksija* / *disgrafija* girdima pakankamai dažnai ir dauguma žino, kad tai skaitymo ir rašymo sunkumai. Visgi Lietuvoje šios sąvokos oficialiai nėra vartojamos, jos „pasislėpusios“ po terminu „specialieji mokymosi (skaitymo, rašymo ir matematikos) sutrikimai“ (žr. ŠMM 2011 liepos 13 įsakymo V-1265/V-685/A1-31 pirmą priedą). Nepaisant to, tiek tėvų, tiek mokytojų vis dažniau vartojama būtent *disleksija*, *disgrafija*. Visuomenėje stiprėja sąmoningumas, daugėja iniciatyvų ir pagalbos centrų, padedančių šiuos iššūkius patiriantiems vaikams ir jų šeimoms įveikti. Štai, pavyzdžiui, Vilniuje veikia „Dyslexia centras“, Klaipėdoje – „Pajūrio disleksijos centras“, o didžiuosiuose miestuose įsikūręs centras „Labirintas“ siūlo įvairiapusę paramą.

Svarbu suprasti, kad specifinių mokymosi sutrikimų turintys vaikai pasižymi įprastu intelektu, tačiau jiems gali būti sunku įsisavinti skaitymo, rašymo ar matematikos įgūdžius. Be to, šie iššūkiai neretai lydi kitus sunkumus – pavyzdžiui, susikaupimo stoką, kalbos sunkumus (pvz., skurdų žodyną) ar elgesio ypatumus. Tokie mokymosi sunkumai dažnai kyla dėl kognityvinių veiklų sutrikimų – tai gali būti dėmesio, atminties ar informacijos apdorojimo procesų trūkumai. Todėl vaikams gali būti sunku sklandžiai skaityti, suprasti perskaitytą tekstą, jų rašysena gali būti neaiški, rašiniuose pasitaikyti daug klaidų, o matematiniai veiksmai vaikams atrodyti pernelyg sudėtingi.

Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama disgrafijai – rašymo sutrikimui. Nors pastaruoju metu terminas disleksija dažnai vartojamas plačiau, apimant tiek skaitymo, tiek rašymo sunkumus, čia daugiausia aptarsiu iššūkius, susijusius su rašytine kalba.

Kaip vystosi rašymo gebėjimai?

Pasak Jeilio disleksijos centro atstovų, disleksiją turi 20 proc. gyventojų. Šis sutrikimas sudaro 80–90 proc. visų mokymosi sutrikimų. Tyrimai parodė, kad žmonių, kurie skaito ir rašo gerai, bei tų, kuriems tai sekasi sunkiau, smegenų struktūra ir veikla skiriasi. Disleksiją turinčių asmenų smegenys vystosi kitaip – jų nervinės jungtys, atsakingos už informacijos apdorojimą, formuojasi skirtingai. Dėl to kyla sunkumų apdorojant tiek sakytinę, tiek rašytinę kalbą, ir tai lemia mokymosi skirtumus.

Gebėjimas rašyti ima formotis jau labai ankstyvame amžiuje. Viskas prasideda nuo to momento, kai kūdikis mokosi sugriebti suaugusiojo pirštą ar daiktą. Vėliau – kai mažylis ima laikyti kreidutę ar pieštuką, piešia pirmuosius neaiškius brūkšnius, vadinamus „makaliūžėmis“, – tai jau laikoma rašto pradžia. Svarbu suprasti, kad skaitymo ir rašymo gebėjimai nesivysto savaime, kaip, pavyzdžiui, šnekamoji kalba, kurią vaikas įsisavina natūraliai, girdėdamas ją savo aplinkoje. Skaitymui ir rašymui būtinas kryptingas, sąmoningas mokymasis bei suaugusiųjų pagalba. Net ir tipinės raidos vaikui šių gebėjimų įgijimas reikalauja nemažai pastangų. Rašytinė kalba – tai sutartinis ženklų kodas, kurio prasmę vaikas turi išmokti suprasti ir pritaikyti. Kad galėtų rašyti, vaikas turi ne tik atpažinti raides, bet ir susieti jas su atitinkamais garsais, atsiminti raidžių formas bei išmokti jas tiksliai atkurti. Kaip minėjau, šis procesas nėra intuityvus – jis reikalauja kryptingo mokymosi, dėmesio ir praktikos.

Pradėjus mokytis skaityti ir rašyti, vaikams dažnai kyla sunkumų, susijusių su nepakankamai išlavintais fonologiniais gebėjimais (fonologiniu suvokimu, fonologine atmintimi ir kt.). Silpni fonologiniai įgūdžiai paveikia ne tik vaiko gebėjimą atpažinti ir užrašyti garsus, bet ir apsunkina bendrą kalbos raidą – o tai dar labiau trukdo įsisavinti rašytinę kalbą. Dėl šios priežasties fonologinių gebėjimų vertinimas ir stiprinimas ankstyvame amžiuje turėtų būti svarbi pagalbos vaikui dalis. Tyrimai rodo, kad vaikai, turintys rašymo sutrikimų, dažniausiai prasčiau nei jų bendraamžiai atlieka užduotis, susijusias su šiais gebėjimais: jiems sunku susieti garsus su raidėmis, o prasta fonologinė atmintis trukdo užrašyti žodžius ir sakinius.

Kaip patikrinti, ar vaiko fonologinis suvokimas išlavėjęs?

Moksleiviai, kuriems pirmaisiais ir antraisiais mokymosi metais sunku rašyti, jau ikimokykliniame amžiuje pasižymi tam tikrais ypatumais. Galima pastebėti, kad kai kurie jų ilgiau negu bendraamžiai mokosi užsirišti batraiščius, užsisėgti sagas, vėliau išmoksta važinėti dviračiu bei bėgioti, dažnai virsta. Jie nevikrūs (pvz., blogai gaudo kamuolį), blogiau orientuojasi erdvėje, sunkiau nustato kryptį (kairė–dešinė, aukšty–žemyn), blogiau piešia bei konstruoja pagal pavyzdį, nesidomi konstrukciniais žaidimais, sunkiau sukaupia ir išlaiko dėmesį ir kt.

Tenka pastebėti, kad didžiąja dalimi, vaikai, kurie turi rašymo, skaitymo iššūkių, taip pat turi ir tarties / artikuliacijos sunkumų, jų žodynas skurdokas, sunku rišliai papasakoti, nes pritrūksta žodžių. Kai vaikas išmoksta taisyklingai ištarti garsą, gali jį lengviau atpažinti ir girdėdamas. Pastebėta, kad vaikams sunku ištarti priebalsių samplaikas, taip pat ilgesnius (pvz., keturių skiemenų) žodžius.

Taigi, svarbu atkreipti dėmesį, ar priešmokyklinio amžiaus vaikas geba: atpažinti žodžius, kurie rimuojasi, išskaidyti žodį skiemeninis, suskaičiuoti skiemenis, sujungti skiemenis į žodį, išskaidyti žodį į garsus, pasakyti žodį be tam tikro skiemens ar garso, pakeisti skiemenį ar garsą kitu skiemeniu ar garsu ir pan. Fonologinis suvokimas formuojasi palaipsniui: pirmiausia pradedami atpažinti didesni kalbiniai vienetai – žodžiai, šiek tiek vėliau – skiemenys, vėliausiai atpažįstami smulkiausi kalbos vienetai – garsai. Pirmiausia vaikai pradeda gebėti žodį skaidyti skiemenimis (*la-bas*), vėliau – suvokti žodžių rimą (*katė* vs. *lėlė*; *apelsinas* vs. *lagaminas*) ir galiausiai – skaidyti žodį į garsus. Vaikams sudėtingiausia suvokti ir atlikti vieno garso lygmens užduotis: pridėti papildomą garsą, išstarti žodį be tam tikro garso ir pan. Lavinant fonologinio suvokimo įgūdžius, gerėja skaitymo ir rašymo įgūdžiai.

Ne visi rašymo sunkumai vienodi – skirtingos disgrafijos formos

Svarbu pabrėžti, kad vaikai, turintys rašymo ar skaitymo sutrikimų, nėra vienalytė grupė. Skirtingi tipai ir jų pasireiškimo formos lemia tai, kad nėra vieno universalaus sprendimo, todėl tampa sudėtinga tiksliai nustatyti priežastis ir parinkti tinkamus pagalbos ar intervencijos metodus. Bandyta rašymo sutrikimus (disgrafiją) skaidyti į tipus, apibūdinant pagrindines ypatybes. Žemiau pateikiami keli pavyzdžiai:

Optinė disgrafija – painiojamos vizualiai panašios raidės, pvz., *d–b*, *p–q*, *m–n*, *u–v*; veidrodinis raidžių ir skaičių rašymas; sunku įsiminti raides; lėtas rašymo tempas.

Motorinė disgrafija – klystama tariant sudėtingos skiemeninės struktūros žodžius (daugiaskiemenius, turinčius priebalsių samplaikų); klystama analizuojant žodžius garsais; praleidinėjami skiemenys, raidės; daug grafinių klaidų; raštas sunkiai įskaitomas, nesilaikoma eilučių.

Akustinė disgrafija – painiojami panašiai skambantys garsai, pvz.: *b–p*, *d–t*, *s–z*, *š–ž*; praleidžiamas minkštumo ženklas; praleidžiamos, sukeičiamos vietomis panašios pagal artikuliaciją, skambesį raidės; sunku jungti raides į žodžius.

Artikuliacinė-akustinė disgrafija – būdingas foneminės klausos nepakankamumas (kai kalbos garsai skamba vienodai); garsų tarimo trūkumas; rašoma taip, kaip tariama (pvz.: *čiaudėti* – *tšseudėti*, *pica* – *pitsa*, *atsiprašau* – *aciprašau*); nesilaikoma rašybos taisyklių; painiojama *e–ė*, *e–ie*, *e–ei* ir *p–b*, *k–g*, *t–d*; rašant praleidžiamos raidės.

Semantinė-gramatinė disgrafija – keli žodžiai sujungiami į vieną; priešdėliai rašomi atskirai (*išėjo*); nededami skyrybos ženklai; nederinami žodžiai (vyriškoji, moteriškoji giminės, vartojami netinkami linksniai); dusliųjų-skardžiujų priebalsių klaidos (*sako-sago*, *puvo-buvo*); balsių klaidos

(è-ie; o-uo); praleidžiami garsai ar skiemenys žodyje; netaikomos rašybos taisyklės: daromos veiksm. esamojo 1. III asmens klaidos (*puošia-poše*), vns. galininko ir dgs. kilmininko linksniuose nededamos nosinės; minkštumo ženklo klaidos (*liūtas-lūtas, kelionė-kelonė*).

Vis dėlto patirtis rodo, kad vaikams, turintiems rašymo sutrikimų, dažniausiai pasireiškia **įvairūs** požymiai, todėl vieno aiškaus disgrafijos tipo išskirti dažnai nepavyksta. Skirtingi sutrikimo tipai persipina – vaikas gali turėti ir motorinių, ir akustinių sunkumų, todėl rašytinės kalbos problemos gali būti labai įvairios.

Disgrafija yra kompleksinis sutrikimas, dažnai susijęs su kelių kognityvinių gebėjimų (pvz., dėmesio, atminties, kalbos suvokimo) silpnumu, todėl norint padėti vaikui, būtina nuosekliai stiprinti šias sritis. Vienas iš efektyvių būdų tai daryti – neuroedukaciniai pratimai. Tai specialiai parinkti judesiai, kurie aktyvina tam tikras smegenų sritis ir stiprina ryšius tarp jų. Tokie pratimai ypač naudingi vaikams, turintiems disleksiją ar disgrafiją, nes šie sutrikimai dažnai susiję su silpnesne sensorinių, motorinių ir kognityvinių funkcijų integracija. Reguliariai atliekant neuro mankštas, galima gerinti dėmesio koncentraciją, koordinaciją, erdvės suvokimą, o kartu – sudaryti palankesnes sąlygas skaitymo ir rašymo įgūdžių lavinimui.

Norėtusi pabrėžti, kad bandant atskirti rašymo sutrikimą nuo įprastų sunkumų, kylančių vaikui tik pradėjus mokytis rašyti, ar nuo motyvacijos stokos, nepakanka vien žinoti, kas yra disgrafija ir kokie jos požymiai. Kad sutrikimas būtų kuo anksčiau atpažintas, būtina sistemingai stebėti mokinio darbą klasėje, skirti dėmesio jo rašto darbų analizei, o svarbiausia – kreipti dėmesį į daromas klaidas, kurios gali rodyti ne pavienius netikslumus, bet nuoseklius sunkumus, susijusius su rašymo (ar skaitymo) sutrikimu.

Turiu galimybę pasidalinti dviejų pirmos klasės mokinių (šiam tekste jie žymimi X ir Y) rašytinės kalbos pavyzdžiais. Mokslo metų pabaigoje jiems Pedagoginės psichologinės tarnybos specialistų buvo nustatyti specifiniai mokymosi (skaitymo ir rašymo) sutrikimai.

Disgrafijos požymiai vaikų rašto darbuose

Viena iš akivaizdžiausių ypatybių – netvarkinga rašysena: daug taisymų, braukymų, rašymo ant viršaus, netolygaus raidžių pasvyrimo ir formų. Apačioje matyti X vaiko netvarkingos rašysenos pavyzdžiai. Ši ypatybė pastebima vaikui pradėjus mokytis rašytinių raidžių, kai sunku išlaikyti taisyklingą raidžių dydį, proporcijas ir sujungti jas tarpusavyje. Vėliau – pramokus rašyti – taip pat netrūksta chaoso šio vaiko sąsiuvinio lape.

o o o o o o o o o o o o o o
 o o o o o o o o o o o o o o
 o o o o o o o o o o o o o o
 Aaa Aaa Aaa Aaa Aaa Aaa
 A A A A A A A A A A
 a a a a a a a a a a a a
 o o o o o o o o o o o o o o
 o o o o o o o o o o o o o o
 M M M M M M M M

M M M M M M M M M M
 man m m m m m m m m
 Om Om Om Om Om Om Om
 am am om om am am am
 mama mama mama mama
 Mama M M M M M M
 mama mam mo mama

Aš xix einu į mokyklą.
 Mokyklą, mokyklą.
 Mama xix einu sėdėti.
 Toms Toms ^{as} sutiko Lina.
 Jis noriu į tavia lauką.
 Jis kas 1'1'1'1' kati lipa
 fuži.

ge geli b geli
~~geli~~ ⁱ Gadike likrožu
 laikrodi ~~gadike~~ Gadieli

X vaiko netvarkingos rašysenos pavyzdžiai

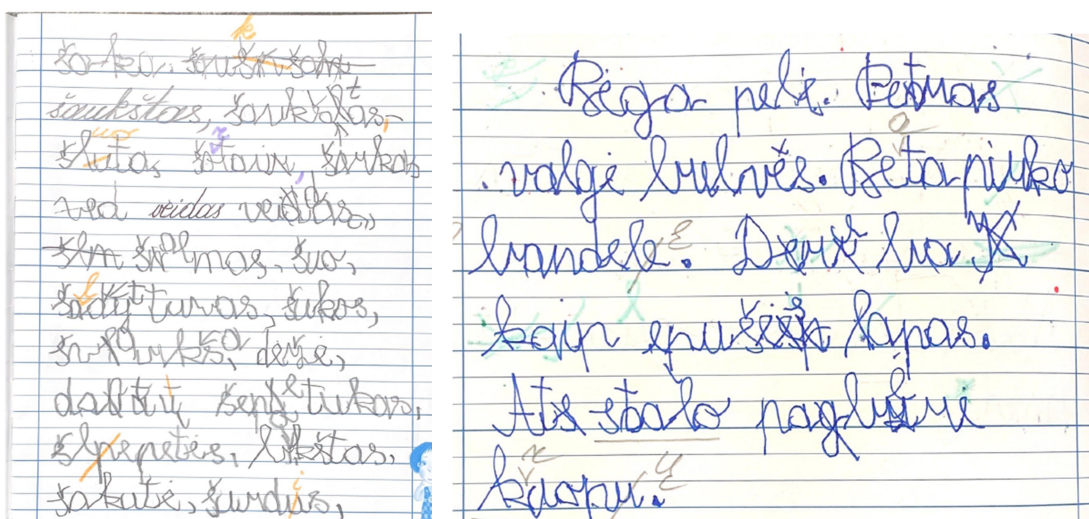
Reikėtų paminėti, kad ne visi X vaiko sąsiuvinio lapai tokie chaotiški ir netvarkingi.

laukė	¹ suolas
laužas	puodas
kaulas	ruonis
voras	karnilės ⁴
šaužtas ^k	amkmuo
lipni ^a	duogda
šuo	odusa autobusas

X vaiko tvarkingos rašysenos pavyzdys

Rašymas reikalauja daug energijos. Jei vaikas pavargęs, išsiblaškęs, nėra tinkamai nusiteikęs, tuomet, tikėtina, jo rašto darbas bus chaotiškas, netvarkingas.

Y vaiko raštas taip pat sunkiai įskaitomas, matyti daug braukymų / pasitaisymų, skirtingų dydžių raidžių:

Y vaiko netvarkingos rašysenos pavyzdžiai

Vaikų, turinčių disleksijos požymių, rašytinei kalbai būdingas dar vienas bruožas – daugybė įvairaus pobūdžio klaidų. Rašto darbuose pasitaiko tiek pavienių raidžių praleidimų ar sukeitimų (kas matyti iš pateiktų vaikų darbų pavyzdžių), tiek žodžių, kuriuos sunku ar visai neįmanoma perskaityti. Pavyzdžiui, vaikas X dažnai užrašo tik dalį žodžio – pradžią arba tik pabaigą.

~~Šis, gyil, gkls, kate, sagk,~~
~~puga, moka, s uns, kis, rats,~~
~~agel, agel.~~ Ož 11.
 Gtara, gile, gandra, kate,
 saga, papuga, kermis, kiskis,
 morka, raktas, angelis.

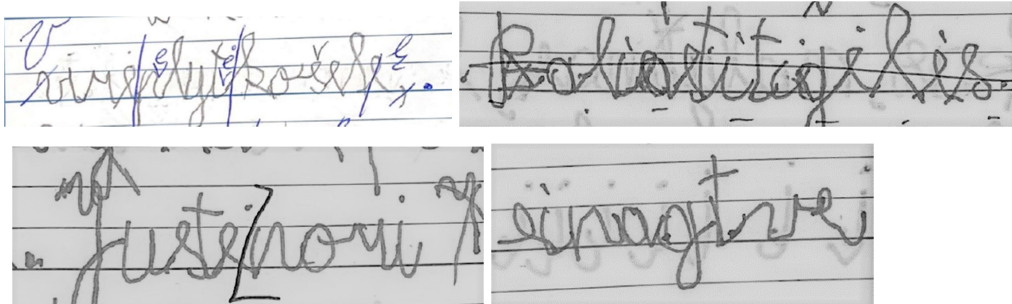
? ^{debesis}
 Bite, kipuze, ^{des}, kopūstas,
^{būvė} ^{dupe}, ^{kmrini}, ^{ona} ^{bananas} ^{arbata} ^{danas},
 ad arat, ^{pke} ^{pke} ^{pke},
^{deli} ^{bandeli}.

Mano atostogos
 Aš laisvukiu Velykai
 ir atostogau, ir mygtin kušmas
 kiaušiniai. Aš veiksni
 per atostogs? Aš parveir
 veina deina reikis patis
 Aš močes dvi ir Japūški
 ir Floupa.

X vaiko rašytinės kalbos pavyzdžiai

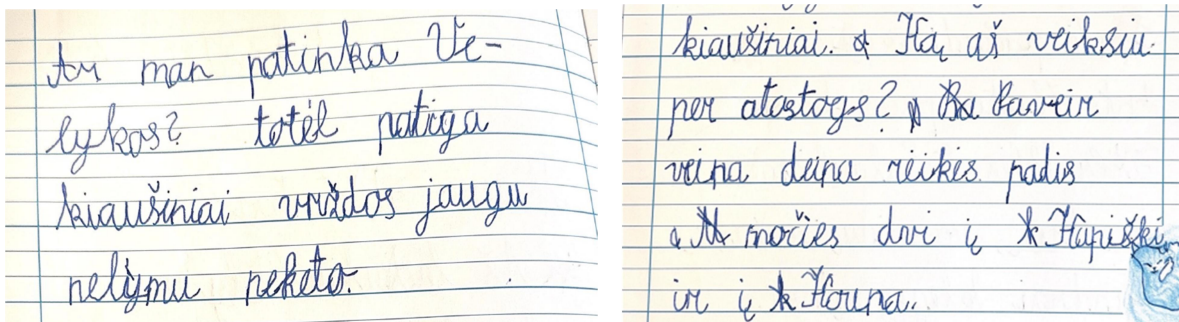
Vis dėlto, artėjant mokslo metų pabaigai, tokių atvejų X rašto darbuose pastebimai sumažėjo – vaikas įgijo daugiau rašymo įgūdžių. Tai rodo, kad rašytinė kalba yra mokomasis procesas, kuriame svarbus ne tik rašymo praktikos kartojimas, bet ir fonologinė analizė – gebėjimas skaidyti žodžius į garsus, suvokti jų struktūrą. Šis gebėjimas, kaip ir kiti su raštu susiję įgūdžiai, pamažu stiprėja, ypač jei vaikui skiriama papildomo dėmesio ir individualizuoto darbo. Svarbu dirbti ne tik su pačiu raštu, bet ir su žodžių sandaros suvokimu – tai padeda kurti tvirtesnę pagrindą tolesniam mokymuisi.

Y vaiko rašto darbuose beveik nepastebėta atvejų, kai žodžiai būtų taip iškraipyti, kad jų neįmanoma suprasti. Tačiau šis vaikas dažnai sujungia du ar net tris žodžius į vieną. Y mokiniui sunku jausti, kur baigiasi vienas žodis ir prasideda kitas – tai rodo nepakankamą žodžių segmentavimo įgūdį. Pavyzdžiui: *virėplytkošele* (= virė pelytė košelė), *paliastitigėlės* (= palaistyti gėlės), *einagatve* (= eina gatve), *Justėnori* (= Justė nori) ir pan.:

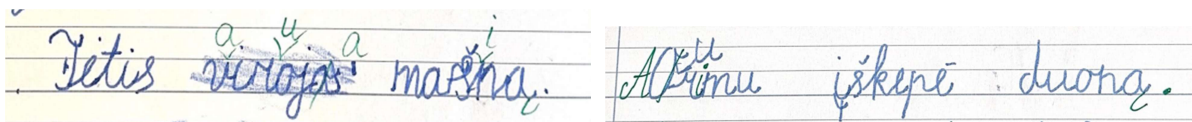
Y vaiko rašytinės kalbos pavyzdžiai, kai keli žodžiai sujungiami į vieną vienetą

Pasitaiko, kad vaikų savarankiškai užrašytas mintis sunku suprasti. X vaiko savarankiškai rašytų sakinių ar pasakojimų mintį sunku suprasti ne tik dėl iškraipytų žodžių, bet ir dėl nerišlaus minties dėstymo bei gausių gramatinių klaidų – ypač derinimo ir netaisyklingo linksnių vartojimo. Tai galima matyti iš žemiau pateiktų pavyzdžių.

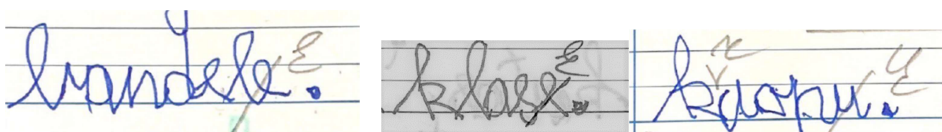

X vaiko rašytinės kalbos pavyzdžiai

Taip pat galima pastebėti, kad abiem vaikams sunku įsisavinti (t. y. atsiminti ir taikyti) vns. galininko ir dgs. kilmininko linksnių žodžių galūnėje nosinės raidės rašybą – dažnai nosinė nėra uždedama.

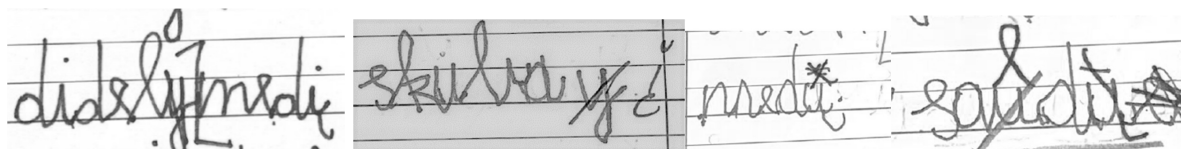

X vaiko rašytinės kalbos pavyzdžiai

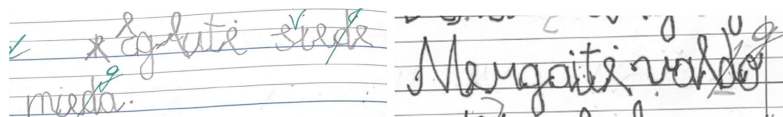
Y vaiko rašytinės kalbos pavyzdžiai

Ir šiuo atveju matyti skirtumų tarp vaikų: Y vaiko rašto darbuose, priešingai nei X vaiko, pasitaikė atvejų, kai žodžių galūnėse vietoj nosinės buvo parašytas ilgasis balsis. Tai rodo, kad vaikas rašo taip, kaip girdi – vadovaujasi klausa ir užrašo ilgąjį garsą.

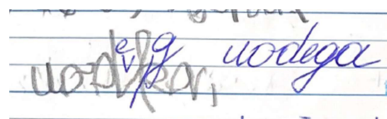

Y vaiko rašytinės kalbos pavyzdžiai

Dar vienas požymis, būdingas tik Y vaiko rašytinei kalbai: jo rašto darbuose užfiksuota optinio pobūdžio klaidų, kai painiojamos pagal vaizdą panašios raidės, pavyzdžiui, **d** ir **g**:

Taip pat ir akustinio pobūdžio klaidų, kada painiojamos panašius garsus žyminčios raidės, pavyzdžiui, **k** ir **g**:

Taigi, iš dviejų pateiktų vaikų rašto darbų pavyzdžių matyti, kad jų tekstuose pasitaiko įvairių klaidų: garsų praleidimas (tiek balsių, tiek priebalsių), papildomų garsų įterpimas, dvibalsių rašybos klaidos, ilgojo ir trumpojo balsio painiojimas (X vaikui būdinga vietoj ilgųjų balsių žodžių viduryje rašyti trumpąsias), taip pat minkštumo ženklo rašymas arba nerašymas. Tai – tik dalis dažnai pasitaikančių rašytinės kalbos netikslumų. Atkreiptina ne visi klaidų tipai būdingi abiejų vaikų

pasididžiavimas pasiekimais, padeda vaikui įsitraukti į mokymąsi, skatina motyvaciją ir ugdo gebėjimą planuoti bei reguliuoti savo veiklą. Tyrimai rodo, kad vaikai ir paaugliai, jaučiantys daugiau džiaugsmo ir vilties, dažniau pasiekia geresnių rezultatų mokykloje, jų testų rezultatai geresni. Todėl svarbu kuo anksčiau atpažinti disgrafijos simptomus ir vaikui suteikti reikiamą pagalbą ir palaikymą.